

តៈគរៈតៃយ៉ៃ ឃ.គ. ២៤៤០

ករមគីតហាករ ឃិមឃ៍ប្រើងតៈតិក
អៃរាអវ៉ៃកើត អាយឃតតៈតិ អតរាឃិប្បតស័កតាម
អាយករ្រ្ម័អមតៈតិ

ឃ.គ. ២៤៨៣

35.912

คำนำ

กรมศิลปากรมีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือแจกเป็นที่ระลึกในงานวันเกิดของท่านนายพลตรี หลวงพิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีเรื่องหนึ่ง และตั้งใจไว้ว่าจะให้เป็นหนังสือซึ่งประกอบด้วยลักษณะ ๒ ประการ คือ

๑. เป็นหนังสือซึ่งแต่งและพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ซึ่งเป็นปีเกิดของท่านนายกรัฐมนตรี

๒. เป็นเรื่องเกี่ยวกับศิลปกรรม

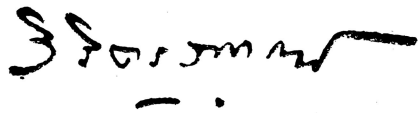
ที่คิดทำเช่นนั้น ก็เพราะตั้งแต่กรมศิลปากรได้ตั้งเป็นกรมขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ก็ได้รับอุปการะสนับสนุนจากท่านนายกรัฐมนตรีแต่ต้นมา แม้ในเวลาที่ท่านเป็นรัฐมนตรีว่าการกลาโหม ก็ได้สนับสนุนการศิลปากรโดยถือหลักว่าความวัฒนาและความถาวรของประเทศชาติต้องบำรุงให้ก้าวไปทันกัน มาในสมัยที่ท่านเป็นนายกรัฐมนตรี ท่านก็เอาใจใส่ในงานวัฒนธรรมเป็นอย่างยิ่ง

จึงได้ค้นหาดูในบรรดาหนังสือที่แต่งและพิมพ์ขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ก็ได้พบ “เรื่องเล่นละคร” ซึ่งพิมพ์ลงในวชิรญาณ ตอนที่ ๔๒ ปี ร.ศ. ๑๑๖ ซึ่งเป็นปีเกิดของท่านนายก จึงได้นำมาพิมพ์ในโอกาสนี้ตามข้อความเดิมทุกประการ

๒

หนังสือจะมีประโยชน์ที่แสดงให้เห็น ว่าสภาพการละคร
เมื่อ ๔๓ ปีมาแล้วเป็นอย่างไร ท่านผู้อ่านทุกท่านจะสังเกตเห็น
ด้วยความประหลาดใจ ว่าการละครสมัยนั้นเจริญใหญ่หลวงไม่
แพ้เวลานี้ รายการต่าง ๆ ที่พิมพ์ไว้ในบทความอันนี้ ให้ความรู้
ในเรื่องการละครในสมัยนั้นเป็นอันมาก

ขอท่านที่ได้รับหนังสือนี้ จงตั้งใจต่อชื่อนามของคุณพระรัตน
ตรัยให้คุ้มครองรักษานายกรัฐมนตรีของเราให้เจริญด้วยจตุรพิชพร
สมบูรณ์ด้วยกำลังกายกำลังใจในอันจะสร้างความวัฒนาถาวรให้แก่
ชาติยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

กรมศิลปากร

๑๔ กรกฎาคม ๒๔๗๓

เรื่องเล่นละคร

นายพลอย หอพระตมุต เป็นผู้แต่ง
ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ขวัญเรือน ตอนที่ ๔๒ ปี ร.ศ. ๑๑๖
(พ.ศ. ๒๔๔๐)

นิสัยของคนเรา ทุกๆ คนย่อมชอบความสนุกสนาน
เพลิดเพลินเป็นธรรมดา เชื่อแน่ว่าท่านทั้งปวงคงจะทราบอยู่เต็ม
ใจว่า ความสนุกย่อมเป็นเหตุที่จะก่อให้เกิดผลได้ทั้งคุณและ
โทษ ดังจะชี้ให้เห็นได้ง่ายๆ ส่วนที่เป็นคุณ คือ ๑. ระวัง
ความทุกข์หรือความหดหู่ใจได้เป็นครั้งเป็นคราว ๒. สามารถ
ที่จะเชิดชูเกียรติยศได้ในที่บางแห่ง นี่กล่าวด้วยการสโมสรมิ
ส่วนที่ดี ๓. กระทำความสามัคคีธรรมให้แพร่หลาย ๔. เป็น
ประโยชน์ในการทำมาหากินมีการค้าขายเป็นต้น ๆ ล ฯ ส่วนที่
เป็นโทษ คือ ๑. เป็นทางแนะนำให้ดำริความชั่ว ๒. เป็นที่
ทำลายทรัพย์สมบัติให้เปลืองไป ๓. มักเป็นต้นเหตุให้เกิดความ
วิวาท ๔. เหนื่อยร่างกายและเสียเวลาการงาน ๆ ล ฯ การ
ที่กล่าวมาดังนี้ ยังหาได้แยกประเภทออกให้ชัดเจนไม่ แต่การ
ที่จะแยกประเภทกระจายออกไปให้ละเอียด เรื่องนี้อยู่ข้างจะ

ขี้ดขาว และควรจะเรียงเป็นค่านำอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก ในหนังสือ
จะกล่าวเฉพาะแต่การเล่นละครเท่านั้น

การเล่นๆ ละคร ถ้าวัดนับในพวกทำมาหากิน ก็เป็นการ
ค้าขายอย่างหนึ่ง เว้นแต่มีประเภทค้าขายต่างกันกับการค้าขาย
สิ่งของภาชนะใช้สอยเครื่องบริโภคนอกๆ แต่เขาก็ค้าขาย
ด้วยกิริยาเด่นรำ ร้องเป็นบทจังหวะตามวิธีที่ได้ฝึกหัด ยาก
ที่ผู้อื่นซึ่งไม่ได้ฝึกหัดจะทำได้ แต่ที่ลำบากทำทางต่างๆ เขา
ก็ต้องอาศัยเรื่อง เพราะฉะนั้นจึงเป็นที่ดึงดูดใจแก่ผู้ดู ซึ่ง
รู้เรื่องเหล่านั้นอยู่แล้ว ยิ่งมีความปรารถนาอยากจะทำทางให้
เห็นจริงต่อไปอีก แม้แต่เพียงได้อ่านเรื่องเท่านั้น ความรู้ยัง
หาพอเท่ากับที่จะได้เห็นทำทางในเรื่องนั้นต่อไปอีกไม่ ถึงบางคน
ได้ทราบอยู่แล้วว่า บรรดาเรื่องที่เขาได้แต่งเป็นกลอนไว้เล่นละคร
นั้น เป็นเรื่องไม่จริงโดยมากดังนี้ ก็ยังไม่คลายความเบื่อใน
การที่จะดูและรู้เรื่องนั้น เพราะล้วนแต่เป็นเรื่องขบขันให้เกิด
ความยินดีของชายหนุ่มหญิงสาว หรือผู้ที่เกี่ยวอยู่ด้วยการมีเรือน
ดังจะชี้ให้เห็นเป็นตัวอย่าง ระเบียบของเรื่องละคร คงจะเว้น
ไม่ได้มีกัมมคล้ายๆ กัน คือขึ้นต้นก็อ้างว่าเป็นกษัตริย์พระองค์หนึ่ง
ประกอบไปด้วยยออิสริยศเดชานุภาพมาก แล้วมีพระราชโอรส
พระองค์หนึ่งมีบุญญาธิการมาก แต่เมื่อมีพระชนม์เจริญขึ้นแล้ว
คงจะต้องมีเหตุใดเหตุหนึ่ง กระทำให้พลัดพรากจากพระราช
นิเวศน์ ตกระกำลำบากทรมานพระองค์ไปในกลางป่ากลางดงพบ

พระฤษีชื่อนั้น ล้วนแต่ที่มีวิชาอาคมมาก พระองค์ก็ลงไป
เป็นศิษย์ของพระฤษีมุนีเหล่านั้นก่อน จนทรงเล่าเรียนวิชาได้
แก่กล้า คราวนี้จะลากลับมาบ้านเมือง ในระหว่างตามมรรคา
ที่จะกลับมายังพระราชานิเวศน์นั้น คงจะมีเหตุที่พระองค์จะต้อง
ทำสงครามแก่หมู่ปัจจามิตรตลอดมา กับคงจะได้พระราชเทวี
อันเป็นที่พึงพอพระทัย บางทีก็กลับมีเหตุพลัดพรากกันไปอีก
ภายหลังก็ต่างพระองค์ต่างเที่ยวตามหา ฯลฯ ดังนี้โดยมาก

เรื่องการหาгинด้วยการเล่นละครนี้ ผู้ที่จะรวบรวมละคร
ขึ้นเป็นโรงจนเล่นได้ก็มีใช้อย่างเดียว ต้องพยายามลงทุนรอนและ
เหน็ดเหนื่อยมาก หวังใจว่าเรื่องนี้คงจะเป็นประโยชน์แก่ท่าน
ผู้อ่าน ในการที่จะกล่าวถึงวิธีพวกหัวหน้า หรือที่เรียกกันว่า
ตัวโผล่แรกจะจัดแจงตั้งโรงละคร จนรวบรวมขึ้นเป็นละครออก
โรงเล่นหาเงินได้ แต่ผู้ที่จะเป็นหัวหน้าในการรวบรวมละครนั้น
ต้องประกอบไปด้วยทรัพย์และอำนาจ และต้องรู้อุปบายถ่ายเท
ที่จะปกครอง จึงจะตั้งอยู่ยั่งยืน ถึงเช่นนั้นกว่าจะรวบรวม
เป็นละครโรงหนึ่งขึ้นได้ก็หลายเดือน อาศัยความพยายาม จึง
จะจัดการได้สมประสงค์

-ลักษณะของละคร ที่จะฝึกหัดจัดรวบรวมคนขึ้นเล่นนั้น
มีวิธีหลายอย่างต่างแต่มาและน้อย คือ โรงหนึ่งคนอย่างมาก
ราว ๑๐๐ คนเศษขึ้นไป อย่างกลางก็อยู่ใน ๕๐ ถึง ๖๐ คน
อย่างน้อยเพียง ๓๐ หรือ ๔๐ คน จึงจะพอเป็นละครโรงหนึ่งได้

แต่ละครที่เล่นนี้มี ๒ ชนิดๆ หนึ่งตั้งโรงเล่นอยู่กับที่ กำหนด
เวลาเล่นเป็นระยะ เช่นที่เรียกว่าละครวิก ชนิดที่ ๒ เป็น
ละครเร่หรือจร แล้วแต่ผู้ใดจะหาไปเล่นเป็นครั้งคราว เช่น
หาไปเล่นงานการอะไรหรือตามบ่อนพรวนเป็นต้น เมื่อมีละคร
เล่นได้ขึ้นเช่นนั้นแล้ว จะนี้กว่ามีความสบายถ่ายเดียวดังเช่น
เขาว่า นักรักนอนกินอยู่กับบ้านได้เมื่อไร . เต็มกินรำกินด้วย
ลมปาก ความขากจะมีมาแต่ไหน ยังต้องเที่ยวสายเสาะแสวง
หาว่าใครที่ไหนเขามิงานการจะต้องการละครเล่นบ้าง ก็ต้องหา
หนทางพาดส่อวางสายเป็นนายหน้านายตา ไปขกย่องให้กิตติศัพท์
นั้นปรากฏไปว่า ละครโรงนั้นเขาเล่นดีทั้งราคาก็ไม่สู้แพงด้วย
เพื่อจะได้มีทางเป็นผลได้เงินค่าเล่นเป็นกำไรมาจับจ่ายใช้สอย
เลี้ยงดูกันไปในหมู่ละครนั้น บางทีโดนคราวขัดไม่มีผู้หาไปเล่น
หลายๆ เดือน เจ้าของโรงก็ต้องครางอ้อ ชักทุนออกจับจ่าย
เลี้ยงดูกันไป ค่าจับจ่ายใช้สอยในการเลี้ยงดูเดือนหนึ่งๆ อยู่
ในราวๆ ๗๐ หรือ ๘๐ บาทเป็นอย่างต่ำ

การปกครอง ตัวตัวโละครต้องวางกิริยาท่าทางเป็นนักเลง
ต้อนรับแขกอย่างดี ให้เขาเห็นอกเห็นใจว่าเป็นคนโอบอ้อมอารี
ไม่มีโหดร้ายเข้าไหนเข้าได้ ควรนอบกายล้อมตนก็ต้องทำ ควร
บันบึงขึงขังก็ต้องเป็น คล้อยไปตามรูปและกิริยาความประพฤติ
ของคน ผ่อนสั้นผ่อนยาวไปตามกาล คนที่เราต้องการเอามา
เลี้ยงดูไว้เป็นละครนั้น มีอยู่ ๔ ชนิด คือ ๑. ขาขหม่อม

สำหรับเป็นพลรบหรือปี่พาทย์ ใช้อย่างยิ่งเต็มบ้าง ๒. ชายแก่
 สำหรับเป็นตลกและบอกบทหรือเป็นปี่พาทย์ก็ได้ ๓. หญิง
 สาวสำหรับเป็นนางหรือพระ และขึ้นเครื่องต่างๆ แต่หญิง
 สาวที่รูปร่างงามดีย่อมเป็นของสำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่น ซึ่งจำเป็นจะ
 ต้องเลือกหาไว้สำหรับกับโรง ซึ่งจะเชิดชูในหมู่ละครนั้นขึ้น
 ๔. หญิงแก่สำหรับเป็นลูกคู่หรือเป็นคนแต่งตัวละคร และเป็น
 คนใช้การต่างๆ ของละครก็ได้ คนเหล่านี้ต้องจัดหาให้มีไว้ทุกๆ
 อย่าง ในจำพวกคนเหล่านี้เราจะต้องเลี้ยงดูเขาโดยเต็มที่ เรา
 จะพึงทำให้เขายินดีทุกสิ่ง ด้วยเหตุว่าเขาจะไม่มีจิตต์คิดปรารถนา
 หาความดีและความสุขเมื่อไร ต่างคนก็ย่อมมีความปรารถนา
 ราฟิงที่จะเป็นโสทรอยู่ด้วยกันทุกคน เว้นแต่ยังไม่มีช่องโอกาส
 ที่จะปลีกออกตามลำพังของตน หรือยังขัดขวางทางใดทางหนึ่ง
 ด้วยอำนาจและอาญาของนายจึงไม่อาจปลีกออกจากหมู่นั้น ๆ ได้
 เพราะผู้ที่เป็นหัวหน้าในการรวบรวมละคร มักลงทุนทรัพย์ออก
 ช่วยมาไว้เป็นละครของตนโดยมาก ถ้าขึ้นเด็กๆ สาวๆ ที่เกี่ยว
 ข้องอยู่ในพิภพตะเข็บฉนอายุก็ทำเป็นสัญญา ขอมยกเงินให้เป็น
 รายปีตามแต่จะตกลงกัน และยังได้รางวัลเป็นรำไฟคล้ายมีหุ้น
 ส่วนแบ่งปันกันอีกชั้นหนึ่งตามคราวเล่นได้เงินมากและน้อย ใน
 ส่วนเงินกำไรที่ไปเล่นได้มานั้น ย่อมเป็นเครื่องล่อใจทำความ
 อาลัยมิให้เบือนหน้า กลับกลายไปอย่างใดอย่างหนึ่งได้ และ
 เมื่อมีอายุสมควรที่จะครอบเข้าครองเรือนตามธรรมเนียมภิรชาสามี

ได้แล้ว ท่านผู้เป็นนายที่ใจอารีก็ตกแต่งให้ตามควร แต่ก็คงมิให้พ้นไปจากหมู่จากนายนั่น การจัดแจงให้มีเข้าเรือนอย่างนี้ก็ยอมเป็นเครื่องผูกใจให้แน่นหนาขึ้นอีกชั้นหนึ่ง แต่การเลี้ยงดูหญิงสาวมากมายนั้น ย่อมเป็นการยากมิใช่เล่น เขาเล่าให้ฟังว่าเกือบเหมือนเลี้ยงนกกระจอกไม่ค่อยจะเชื่องได้โดยง่าย คือหวังใจไม่ได้ว่าเขาจะอยู่จนตลอดความต้องการของเราหรือไม่ ถ้าตัวนายเป็นผู้ชายมีอำนาจอยู่บ้างก็พอค่อยยังชั่ว ถ้านายเป็นหญิงแล้วก็ยากนัก นอกจากความอารีปราณีปรานอมบำรุงเลี้ยงโดยแบ่งทุนหุ้นส่วน หรือหาเครื่องประดับประดาตกแต่งเจือจานให้เป็นที่ยินดีจึงจะมีอาลัยติดต่อยู่นาน การที่ทำเช่นนั้นก็เพื่อให้เขาเห็นอกเห็นใจว่าเรารักเขาเสมอญาติ เปรียบประดุจบุตรในท้อง หรือน้องในไส้ ด้วยน้ำใจสอต่อส่งดูแลมิให้อนาทรร้อนใจด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งดังนี้แล้ว ก็พอจะคิดอ่านตั้งอยู่ได้นานวัน ถ้าเจ้าของละครไม่มีความร้อนใจด้วยเหตุต่างๆ แล้ว ก็ดีกว่าที่จะหากินทางอื่นบางอย่าง ถ้าจะพรรณนาไปแล้วเรื่อนี้ค่อนข้างจะยืดยาวมาก ขอรวบรัดตัดความแต่เพียงนี้

ต่างเราจะคิดเล่นละครคู่สักโรงหนึ่ง จะต้องลงทุนรอนสักเท่าใดจึงจะพอ ในขั้นต้นต้องคิดเพียงเตี้ยๆ ก่อน หาเด็กที่รุ่นๆ สาวมาหัดไว้สัก ๑๖ คนพอเป็นละครได้โรงหนึ่ง การที่จะจัดหาคนเช่นนั้น ก็ต้องสละทุนทรัพย์ออกช่วยไถ่มาไว้ให้เป็นกรรมสิทธิ์ของเราทีเดียวจึงจะควร แต่จะต้องเลือกช่วยคนชนิด

ที่มีครอบครัว บิดามารดาอยู่พรักพร้อมทั้งที่มีบุตรและธิดาครัว
 ละครากๆ ประมาณอยู่ในราว ๘ ครัว คิดถัวกันไปในครัวหนึ่ง
 คงมีเด็กหญิงที่รูปดี ๆ ครัวละสัก ๒ คน เด็กชายสัก ๒ คน และ
 ออกเงินช่วยถัวกันไปอยู่ในครัวละ ๘ ชั่ง รวม ๘ ครัวเป็นเงิน
 ๖๔ ชั่ง และต้องจ้างครุมาหัดอีกในคนหนึ่งๆ เขาคิดเอาคนละ
 ๑ ชั่งถัวกันไปกว่าจะเป็น ตกลงคงไม่ต่ำกว่า ๓ เดือนก็พอใช้
 การได้ รวมเงินค่าครุหัด ๑๖ คนเป็นเงิน ๑๖ ชั่ง ส่วนคนครัว
 ที่เป็นเด็กผู้ชาย ก็คงจะมีอีกหลายคนจะให้มันอยู่เปล่าทำไม
 เอาหัดเป็นพวกเขนบ้าง ตลกบ้าง ปี่พาทย์บ้าง ก็คงจะพอ (คือ
 คิดรวบรวมเพียงปานกลางครัวหนึ่งได้หญิง ๒ ชาย ๒ แปลครัว
 เป็นคน ๓๒ คน) หญิงสาว ๑๖ คนให้เป็นพระหรือยักษเอก ๒
 โท ๒ นางเอก ๒ โท ๒ เสนา ๔ นางพีเลียง ๔ ชาย ๑๖
 ให้เป็นปี่พาทย์ คือ ปี่ ๑ กลอง ๑ ตะโพน ๑ มโหรีวง ๑ ระนาด ๑
 ฉิ่ง ๑ แฉวเรื่อหรือการโยธาต่างๆ ๒ เป็นพลรบ ๔ ตลก ๒ อีก ๒
 สำหรับควบคุมละครและบอกบท ส่วนบิดามารดาของคนครัว
 ถ้ายังไม่แก่เฒ่าอะไร เป็นผู้ชายก็ควรจะให้ทำปี่พาทย์ไปบ้าง
 ก็ได้ ถ้าหญิงก็ควรจะให้ร้องเป็นต้นบทและลูกคู่ไปตามกล ที่
 แก่เฒ่าก็เอาไว้สำหรับเป็นคนหุงหาอาหาร หรือแต่งตัวละครก็ได้
 แต่ต้องลงทุนเครื่องปี่พาทย์อีกอยู่ในราว ๓ ชั่ง ๔๐ บาท กับค่า
 ครุหัดคนทำปี่พาทย์เหมือนกันอยู่ในราว ๑ ชั่ง ๔๐ บาท และต้อง
 ลงทุนค่าเครื่องแต่งตัวละครตั้งแต่ชะฎารัตเกล้า เป็นต้น จนตลอด

ทุกๆ อย่างอยู่ในราว ๑๕ ชั่วโมงอย่างต่ำ รวมจำนวนทั้งสิ้นที่ได้ลงทุนมาตั้งแต่จำนวนค่าตัวละคร จนถึงค่าเครื่องแต่งตัวละคร ค่าที่พักและค่าครุฑทั้งสิ้นเป็นเงิน ๑๐๐ ชั่วโมง เท่านี้ก็พอเป็นละครได้โรงหนึ่ง.

แต่ฉันไปก็ต้องชวนขายหางานเล่น อย่างราคาธรรมดาที่เขาเล่นกันทุกวันนี้ เล่นงานเหมาราคาถูกกว่าเล่นงานปลีก ราคาเหมาละ ๒๕๐ บาทกำหนด ๑๐ วันเป็นเหมาหนึ่ง ถ้างานปลีกเล่นวันหนึ่ง ๑๐๐ บาท หรือ ๑๒๐ บาทก็มี แต่เขามักชอบหางานเหมาเล่นมากกว่างานปลีก เพราะได้เล่นนานวัน และระหว่างเล่นนั้นก็ยังพอจะคุยเจียหางานที่อื่นเล่นต่อไปได้อีก ทั้งไม่สู้จะเปลืองแรงและไม่ต้องประกวดประชันอะไรนัก แต่ถ้าเป็นงานเหมา มักเล่นตามบ่อนเบี้ยชุม เล่นงานปลีกถึงได้เงินมากก็จริง แต่ก็ต้องเป็นพิธีใหญ่ ในการที่จะต้องเตรียมผู้คนเครื่องเครามาก ถ้าคนไม่พอก็ต้องหาเพิ่มเติมขึ้นให้พอแก่การ เมื่อจะเล่นที่ใดก็ต้องไปตีตัวเสียภาษีให้แก่เจ้าภาษีทุกๆ คราว ค่าภาษีชักถ้าเล่นงานเหมาต้องเสียวันละ ๓ บาท ถ้าเล่นงานปลีกก็ต้องวันละ ๖ บาท ถ้าหาไปเล่นไหนราคาก็ต้องแพงขึ้นไปเป็นลำดับ เพราะต้องใช้คนมาก โขนน่าจอราคาหาไปเล่นอยู่ในคืนละ ๑๒๐ บาท ภาษีชักเสีย ๑๒ บาท

คิดประมาณทุนที่ลงไป ตั้งแต่แรกเริ่มประเดิมโรงจนละครเล่นเป็นมรรคผลขึ้น คิดค่าเครื่องเคราผู้คนอย่างต่ำ ๑๐๐ ชั่วโมง

คิดค่าเลี้ยงดูอยู่ในเดือนละ ๘๐ บาท ๓ เดือนตีเสีย ๓ ชั่ง รวมเข้าด้วยกันเป็น ๑๐๓ ชั่ง เดือนที่ ๔ ไปเล่นจัดเป็นได้ในเดือนละหมาอย่างสูง ๓ ชั่ง ปี่หนึ่งเงิน ๓๖ ชั่ง ในห้าปีได้เงิน ๑๘๐ ชั่ง คิดหักเป็นค่ากินเสียปีละ ๑๒ ชั่ง ห้าปีเป็นเงิน ๖๐ ชั่ง คิดหักภาษีเสียหมาละ ๓๐ บาท เดือนละหมาปีหนึ่งเงิน ๔ ชั่ง ๕๐ บาท ห้าปีเงิน ๒๒ ชั่ง ๕๐ บาท หักเสร็จแล้วยังคงขาดทุนอยู่อีก ๕๐ บาท แต่ถ้าคิดถึงการที่ได้ไปเล่นงานปลีกหรือโจนนำจอ นอกจากงานหมาได้ในเดือนละครั้ง ๆ ละ ๑๒๐ บาท ๒ อย่างเงิน ๓ ชั่ง ปี่หนึ่งเงิน ๓๖ ชั่ง ห้าปีเงิน ๑๘๐ ชั่ง หักค่าภาษีงานปลีกและโจนนำจอเดือนละ ๑๘ บาท ปี่หนึ่งเงิน ๒ ชั่ง ๕๖ บาท ๕ ปีเงิน ๑๓ ชั่ง ๕๐ บาท หักค่าขาดทุนงานหมาเสีย ๕๐ บาทเป็น ๑๔ ชั่ง ค่ากินอยู่ ๆ คงตัวไม่ต้องคิดหักค่าที่เสียภาษีและขาดทุนงานหมาแล้ว คงมีกำไรใน ๕ ปีเป็นเงิน ๑๖๖ ชั่ง คิดหักเป็นค่าเหนื่อยแจกพวกละครพวกปี่พาทย์กับหาจ้างคนเพิ่มเติมเสีย ๖๖ ชั่ง ก็ยังคงมีกำไร ๑๐๐ ชั่งที่โดยส่วนธรรมดา ถ้ามีโชคสมช่องได้เล่นมากกว่านี้ก็ยิ่งทวีกำไรก่อการเพิ่มเติมเป็นโรงใหญ่ขึ้น หรือแยกโรงออกไปก็ตามแต่สติปัญญาของผู้ที่เป็นตัวตัวไฉละคร เมื่อว่ากันอย่างธรรมดานอกจากจะมีเครื่องปดเหตุอย่างใดแล้วก็เป็นหวังค่ากำไรได้ตลอด ถ้าอย่างกลางก็บอกคนและเติมเครื่องเคราขึ้นอีกเท่าหนึ่ง อย่างสูง

อีก ๒ เท่า เอาเทียบทานกันดูได้เสียก็ปานกัน แปลกแต่
ทั่วทุกวันนี้ที่จะเก็บเงินได้คุ้มทุนมากเวลาขึ้นไปเท่านั้น

ส่วนเรื่องที่จะเล่น ก็ต้องเลือกแล้วแต่ความพอใจของคนดู
และเจ้าของละครจะตกลงกัน ถ้าเล่นเรื่องใหญ่เช่นพระราชนิพนธ์
อิเหนา และพระอภัยมณีของท่านสุนทรภู่เป็นต้น ก็ต้องใช้
คนมาก และราคาก็ต้องแพงขึ้น แต่ที่เข้าเล่นเหมือนกันตาม
โรงบ่อนเบี้ยนั้น เขามักใช้เล่นเรื่องเล็กๆ เช่น เรื่องแก้วหน้าม้า
และไชยเชษฐ ไชยทัต สังข์ทอง พิกุลทอง คาวี ไกรทอง
ดินทอง ไชยมงคล เสภา เป็นต้น แต่ทุกวันนี้เขามักจะหา
เรื่องแปลกๆ ที่เป็นเรื่องคิดขึ้นใหม่ๆ เล่น เช่น สามระดู และ
จักรแก้ว กายเพชร เป็นต้น ให้เป็นที่พอใจแก่คนดู เพราะคนดู
ทั้งปวงย่อมมีความใคร่ในเรื่องต่าง ๆ ที่ไม่เคยเห็นเคยรู้เรื่อง ที่เคย
เห็นเคยรู้แล้วก็ย่อมจะจัดจางไป แต่การนี้จะถือเป็นการแน่นอน
เช่นนั้นทีเดียวก็ยังไม่ได้ แล้วแต่ละครจะสามารถเล่นพลิกแพลง
ให้ดีขึ้น แม้ละครดีแล้ว ถึงจะเอาเรื่องเก่าแก่ดึกดำบรรพ์อย่าง
ไรมาเล่น ก็คงจะไม่เว้นความพอใจของคนเป็นอันมากได้อยู่เอง
เช่นละครที่ปากคลองตลาดและโรงหอยนั้น ไม่เลือกว่าเรื่องอะไร
ถ้าเล่นแล้วก็มักเป็นที่พอใจแก่คนดูทุกอย่าง ที่สุดจนเรื่องไกรทอง
ที่กล่าวๆ กันอยู่ว่าพานจะจัด ถ้าละคร ๒ โรงนี้ได้เล่นขึ้นเมื่อใด
ก็กลับเป็นที่นิยมยินดีในพวกที่มาดูเท่ากันกับเรื่องอื่นๆ เหมือนกัน
เพราะฉะนั้นเรื่องละครต่างๆ เป็นอันมาก จะนับเรื่องอะไรที่เป็น

เรื่องที่ดีที่สุดให้ชาวประชุมชนพึงพอใจทั่วไป ก็เป็นอันยากที่จะกำหนดได้ เพราะต่างจิตต่างใจ แล้วแต่ความชอบความปรารถนาของคนตามหมู่ตามพวก ในที่นี้ข้าพเจ้าได้พยายามสืบดูทุกๆ โรงละคร เรื่องที่เขาชอบเล่นนั้นโรงหนึ่งๆ ก็ชอบเล่นไปคนละอย่างเล่นไม่ใคร่ตรงกัน ดังที่ได้นำมาบัญชีรายละเอียดในจำนวนเรื่องที่โรงนั้นได้เล่นแล้วเป็นอย่างมากที่สุดที่ ๑ ที่ ๒ มาลงไว้ในที่สุดนี้ด้วยแล้ว

ลักษณะละครที่เขานับถือว่าดีนั้น ย่อมประกอบไปด้วยความงามหลายประการ คือ ๑. งามรูปเสียงเพราะ (คือโวหาร ฉาดฉานเฉียบแหลม) ๒. งามกิริยาท่าทางไม่ขัดขวางในการเดินรำ ๓. งามด้วยเครื่องประดับที่วิจิตรตา ๔. งามด้วยการตกแต่งสถานที่ๆ จะเล่นและที่คนดู ถ้าละครโรงไหนประกอบพร้อมไปด้วยความงามดังเช่นกล่าวมานี้แล้ว ไม่ต้องสงสัยเลย ละครโรงนั้นก็คงจะเจริญขึ้นโดยลำดับ.

จำนวนโรงละครและเรื่องที่เล่นมากกว่าเรื่องอื่น
ในระหว่างปี ร.ศ. ๑๑๒

ที่	พระองค์เจ้าโตเล็ก	พระองค์เจ้าสุวรังษี	หม่อมเจ้าอลังการ
๑	ไชยเชษฐ	พระอภัยมณี	ทิพย์สวลัย
๒	ดินทอง	ขุนช้างขุนแผน	พระอภัยมณี
๓	สุวรรณหงษ์	พระสมุทร	แก้วหน้าม้า
๔	ไชยทัต	โอหนา	พระมณีสรัยง
๕	คว	สามระดู	สังข์ทอง
๖	รามเกียรติ์	ทณวงษ์	จันทโครบ
๗	พระสุริยวงษ์	วงษ์สุริยัน	ขุนช้างขุนแผน
๘	สังข์ศิลป์ไชย	แก้วหน้าม้า	ลักษณะวงษ์
๙	สามระดู	จักรแก้ว	ทณวงษ์
๑๐			พระราชพงศาวดารจีนต่างๆ

จำนวนโรงละครและเรื่องที่เล่นมากกว่าเรื่องอื่น

ในระหว่างปี ร.ศ. ๑๑๖

ที่	พระบาทเศร	พระยาประสิทธิศุการ	เจ้ามนสรรเพชร
๑	พระลอ	พระสมุทร	พระอภัยมณี
๒	รามเกียรติ์	ไชยเชฐ์	ขุนช้างขุนแผน
๓	พระเทวอัน	จักรแก้ว	มณีสุนทร
๔	ขุนช้างขุนแผน	โกมินทร์	ลักษณะวงษ์
๕	อนรรท	พระสุริยวงษ์	อิเหนา
๖	สิงห์ไกรภพ	พระวิเชียรสุริวงษ์	ทิดวงษ์
๗	อิเหนา	กายเพชร	แก้วหน้าม้า
๘	พระอภัยมณี	สุวรรณหงษ์	สิงห์ไกรภพ
๙	ลักษณะวงษ์		ระบำภาษาต่างๆ

จำนวนโรงละครและเรื่องที่ได้นับมากกว่าเรื่องอื่น

ในระหว่างปี ร.ศ. ๑๑๖

ที่	หลวงพิบูลย์สมบัติ	หลวงพิศุทธิกลาง	ทรัพย์สินยาพระวรราชานุรักษ์
๑	ไชยเชษฐา	เรื่องแก้วพิศดาร	ทัพยั้งวาลย์
๒	สุวรรณหงษ์	โสภณ	พระอภัยมณี
๓	พระสุริยวงษ์	จักรแก้ว	ไชยเชษฐา
๔	ดินทอง	โกมินทร์	ไชยทัต
๕	ไชยทัต	ไชยเชษฐา	ไชยมงกุฏ
๖	พิกลทอง	แก้วหนาม	โหรวิชัย
๗	พิมพ์สวรรค์	ไกรทอง	พระสมุทร
๘	สังข์ทอง	ไชยทัต	สังข์ทอง
๙	ไกรทอง		

จำนวนโรงละครและเรื่องที่ได้เล่นมากกว่าเรื่องต้น

ในระหว่างปี ร.ศ. ๑๑๒

ที่	ขุนพิศาล	พิมพ์เจ้าของ	นายทองดีเจ้าของ
๑	วงษ์สวรรค์	มณีสूरิน	ขุนช้างขุนแผน
๒	พระอภัยมณี	ทิดวงษ์	ไทยมงคล
๓	โกมินทร์	สุวรรณหงษ์	โกมินทร์
๔	ทิดวงษ์	พระอภัยมณี	ทิดวงษ์
๕	แก้วหน้าม้า	โสภณ	แก้วหน้าม้า
๖	คุดา	สังข์ศิลป์ไชย	คุดา
๗	ไชยเชษฐ	ไชยเชษฐ	ไชยเชษฐ
๘	สังข์ศิลป์ไชย	พระสมุทร	สังข์ศิลป์ไชย

จำนวนโรงละครและเรื่องที่ได้รับมากกว่าเรื่องอื่น

ในระหว่างปี ร.ศ. ๑๑๖

ที่	ปลื้มเจ้าของ	ช้อยเจ้าของ	เอมเจ้าของ	นายหนอมเจ้าของ
๑	ขุนช้างขุนแผน	วงศ์สวรรค์	สามะดู	โคบุตร
๒	แก้วหน้าม้า	กายแพ้ว	โกมินทร์	ทพยสังวาลย์
๓	ทพยสังวาลย์	สุริวงษ์พรหมเมศ	กายแพ้ว	พานะรินทร์
๔	ไชยมงคล	โกมินทร์	ขุนช้างขุนแผน	คำ
๕	พระสุริยวงษ์	โคบุตร	ปลาทุสุริวงษ์	พระวรลักษณ
๖	โหรวิไชย	แก้วหน้าม้า	สุวรรณหงษ์	ยหัง
๗	โกมินทร์	สุวรรณหงษ์	ไชยเชษฐ	จันทวงษ์
๘	สุวรรณหงษ์	ไชยทศ	สังข์ศิลป์ไชย	จินดาสมุทร

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร

นายสนั่น บุญยศิริพันธุ์ ผู้พิมพ์โฆษณา

พ.ศ. ๒๔๘๓

พิมพ์ด้วยกระดาษไทยทั้งเล่ม